

BOMBAY
first

कचरा हटवा

ह्या कचऱ्याच्या
समस्येवर उपाय
नाहीये वाटतं !

अगं, सगळंच मुसळ
केरात !

उपाय आहे जो घरच्या घरी तुम्ही करू शकता
कोरडा अन ओला कचरा वेगवेगळा करून.

संदेश

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने मुंबईत जमा होणारा सुमारे ६००० मेट्रीक टन कचऱ्याची गोळा करून विल्हेवाट लावण्याची जबाबदारी स्वीकारलेली आहे. ३५,००० माणसांच्या अथक परिश्रमानंतरही आणि ह्यावर होणाऱ्या करोडो रुपयांच्या खर्चानंतरही हाती म्हणावे तसे यश लागत नाहीये.

हेही लक्षात आलय की एकट्या स्थानिक संस्थे कडुन शहर स्वच्छ ठेवणे हे मुश्किल आहे. गैर-सरकारी संस्थांची मदतही अत्यल्पच आहे. त्यामुळेच बृहन्मुंबईने आता आपले सारे लक्ष कचरा कमी कसा करता येईल व निर्माण झालेल्या कचऱ्याचा पुर्नउपयोग कसा होईल ह्या कडे लावले आहे.

कचऱ्याची विभागणी व ओल्या कचऱ्यापासून कृमी उत्पादन हे ह्या योजनेचे मुख्य उद्दीष्ट आहे. बॉम्बे फर्स्ट सारखी संस्था बृमुंमनपाचे हे प्रयत्न घराघरापर्यंत पोहोचवण्यासाठी सहकार्य करीत आहे.

ही पुस्तिका हा ह्याच दिशेने केलेला एक आमचा प्रयत्न आहे. त्यामुळे स्थानिक रहिवाशी आणि स्थानिक विकास समिती मधील अंतर कमी होऊन आपसातील ताळमेळाने आपण ठरविलेल्या उद्दीष्टापर्यंत पोहोचू.

ए. के. जैन

अति. महापालिका आयुक्त.

मुंबई, एप्रिल १९९९.

अध्यक्षांच्या लेखणीतून घन कचरा प्रबंधन समिती, बॉम्बे फर्स्ट

खरोखर, वर्तमान जेवढा कठोर असतो, तेवढीच भविष्याची उज्वल दिशा तो दाखवितो. कचरा निर्मुलनाची भयंकर अवस्था हीच नागरिकांना ह्या समस्येवर विचार करण्यास भाग पाडतेय. ह्याच जागरूकतेला गति व पाठिंबा देण्याचा प्रयत्न ही पुस्तिका करील अशी आशा आहे.

बॉम्बे चेम्बर ऑफ कॉमर्स एण्ड इंडस्ट्रीज्चा बॉम्बे फर्स्ट हा एक प्रयत्न आहे. ज्याचे मुख्य उद्दीष्ट म्हणजे हे महानगर रोजगार, व्यवसाय व राहण्याच्या दृष्टीने स्वच्छ व सुंदर असावे. कारण तुम्ही जाणताच स्वच्छ शहर हे निरोगी शहर म्हणून ओळखले जाते.

बृहन्मुंबई महानगर पालिका हे जाणते की शहर सुंदर व स्वच्छ करण्याची कोणतीही योजना रहिवाशांच्या सहकार्याशिवाय अपूर्ण आहे. पहिल्या दोन वर्षांच्या प्रयत्नांवरून असे दिसून आले की नागरिकांचा पाठिंबा ह्या योजनेला मिळाला आहे, कदाचित हे ह्यामुळे असेल की लोकांना आपण नक्की काय करावे हे माहित नसेल. बृहन्मुंबईपाला आपण कोठे व कसे सहकार्य करू शकतो हे ठाऊक नसेल.

ही पुस्तिका, साधारण हीच माहिती नागरिकांपर्यंत पोहोचविण्याचा प्रयत्न करणार आहे. आमचा हा पहिलाच प्रयत्न आहे. त्यामुळे स्वयंसेवी संस्था, गैर-सरकारी संस्था नागरिक समिती, स्थानिक संघटना व मुंबईतील तमाम रहिवाश्यांना ज्यांना हे शहर स्वच्छ, सुंदर व निरोगी ठेवायचे आहे. त्यांना ही पुस्तिका प्रेरणादायी ठरो हीच सदिच्छा !

मुंबई, मे १९९९.

केशव महिन्द्रा

अनुक्रमणिका

१. का (आणि कशी) करावी प्रत्येक नागरिकाने मदत.
कमी कचरा निर्माण करून.
कचऱ्याचे कमी निर्माण, पुन्हा उपयोग, पुनर्वापर, आणि नकार.
२. मुख्य गोष्ट : कोरडा अन् ओला वेगवेगळा
पहिली पायरी घर व रस्ता स्वच्छ ठेवणे.
३. टप्प्या टप्प्याने
व्यवस्थापक मंडळ
जमादार आणि कचरा उचलणारे
मुख्य गट
प्लास्टिक बॅग्ज् “नकोरे बाप्पा” !
४. जमिनीची मशागत कशी कराल ?
शहरी शेती
कृमी-उत्पादन
इकोविजिल बायो-पावडर
५. बृहमंनपा-व नागरीकांमधील भागीदारीचे रूप.
एखादा विभाग व विभाग कार्यालय एकमेकांना कशाप्रकारे
जास्तीतजास्त मदत करू शकते.
६. काही विचारल्या जाणाऱ्या प्रश्नांचा उहापोह
७. काम फलते !
चर्चगेट आणि जोशी मार्ग उपक्रम, स्वच्छ मुंबई फाऊंडेशन
डॉ. रमेश दोशी, डिग्नीटी फाऊंडेशन, ए वाय बी आय
‘एच’ पश्चिम फेडरेशन, मुंबई बचाव समिती.

* ह्या पुस्तिकेत बृहन्मुंबई महानगर पालिकेचा उल्लेख
बृहमंनपा असा केला आहे मनपा असा नाही.

**आपल्याला ह्या समस्यांचा मुकाबला
करायचाय, आत्तापासून**

मुंबईत दररोज ६००० टनापेक्षा जास्त कचरा निर्माण होतो. त्या पैकी जवळपास ४००० टन कचरा घरांमध्ये निर्माण होतो. बृहन्मुंबई महानगरपालिका(बृमुंमनपा) ज्या चार ठिकाणी ह्या कचऱ्याची विल्हेवाट लावते त्या जागाही येत्या पाच वर्षात तुडुंब भरणार आहेत. कचऱ्याच्या निर्मुलनासाठी बृमुंमनपा ३०० कोटी रुपये खर्च करते. तिचे ३५०० कामगार ही राबताहेत, परंतू तरिही हल्ली "एशिया वीक" ह्या प्रसिद्ध साप्ताहिकाने केलेल्या ४० अशियाई शहरांच्या पाहणीत मुंबई स्वच्छता आणि आरोग्यदृष्ट्या तळाला फेकला गेला आहे. कचरा निर्मुलनासाठी एवढी सक्षम व्यवस्था असताना सुद्धा, हे विशेष.

मलेरिया, डेंगू, गळा आणि छातीचे विकार इ. आजार मुंबईत नेहमी आघाडीवर असतात. नष्ट न होणारा घन कचरा हेच ह्याचे मुख्य कारण आहे. ह्या कचऱ्यापासून विषारीवायू, गॅस, अनेकविध किटक यांचा जन्म होतो. ते मुंबईभर रोग फैलावतात. तीन कोटी मुंबईकर ह्या कचऱ्याची विल्हेवाट लावणाऱ्या 'डम्पयार्ड' च्या आसपास राहतात, त्यांचे तर हाल भयंकर आहेत. कॉलरा सारखा नष्ट झालेला रोग पुन्हा ह्या कचऱ्यामुळेच उचल खातो.

आपलं शहरही आपण आरोग्य आणि स्वाथ्य दृष्ट्या निरोगी ठेऊ शकतो, अलबत् ... आपण नागरिकांनी बृमुंमनपाच्या खांद्याला खांदा लावून काही गोष्टी करावयास हव्या : जसे...

- * कचऱ्याचे निर्माण कमीत कमी होईल.
- * असे सामान वापरून जे पुन्हा वापरता येईल.
- * कचऱ्यापासून वापरता येण्याजोगी वस्तु बनवून.
- * प्लास्टिक बॅगचा बिल्कुल उपयोग न करून.

ह्यात कठीण काहीही नाही. ह्याची सुरुवात तुमच्या घरापासून व्हायला हवी.

पालेभाज्या

फळांच्या बिया व साली

नारळ

अंड्याची कवचे

पाने

चहाची बुकी

उरलेले अन्न

हाडे व मांस

कागद

धातू

प्लास्टीक

काच

खरी वस्तू

बॅटरी

औषधी

गाल्याचा पट्ट्या

घरगुती कचऱ्याचे दोन प्रकार आहेत.

ओला कचरा जो स्वयंपाकघर बगिचा आदी पासून होतो, ज्याचा आपण नैसर्गिकदृष्ट्या उपयोग करून कंपोस्ट खतही मिळवू शकतो.

आणि दुसरा कोरडा कचरा : म्हणजेच पेपर, प्लास्टिक, लाकूड, कपडा, काच, धातू वगैरे ज्याचा पुन्हा वापर होऊ शकतो अथवा त्यापासून पुनर् उत्पादन होऊ शकते.

कचऱ्याचे मिश्रण आरोग्याला हानिकारक असते.

दोन्ही कचरा एकात एक मिसळल्याने निसर्गाची जी प्रक्रिया ओल्या कचऱ्यावर होते ती थांबते. प्लास्टिक बॅग सारख्या कोरड्या कचऱ्यामुळे त्यांना होणारा हवेचा पुरवठा बंद होतो. परिणामी कचरा कुजून सर्वत्र दुर्गंधी, घाण निर्माण होते. विषारी वायू, किटक, हानिकारक गॅस वातावरणात पसरतो.

ह्यावर तोडगा – वेगवेगळी विभागणी

१. ओला अन् कोरडा कचरा वेगवेगळा ठेवा, ओला कचरा तुम्ही कचरा पेटीत तर कोरडा एका खोक्यात अथवा पिशवीत भरून ठेवू शकता.
२. ओला कचरा जमा होताच लवकरात लवकर तो जमादारच्या हवाली करा, बृमुंमनपा त्याच्या विल्हेवाटाची व्यवस्था करेल.
३. कोरडा कचरा जो अधून मधून जमा होतो, एकदाच साठवून जमादाराकडे द्या, जो ते अश्या जागी पोहोचवतील जिथे त्याचा पुनर्वापर होऊ शकतो. (जसे कचरा उचलणाऱ्या माणसांकडून)

वेगवेगळा कचरा करण्याचे फायदे ?

१. ओला व कोरडा कचरा एकत्र केल्याने दुर्गंधीला आळा बसतो, स्वयंपाक घरातल्या कचऱ्याची विल्हेवाट ही झटकन लागते.
२. जमादार किंवा कचरा नेणारे कोरडा कचरा आनंदाने नेतात, कारण त्या वस्तु पुर्नउत्पादन करणाऱ्यांना विकून त्यांना थोडाफार आर्थिक लाभही मिळतो. असा कचरा नेण्यासाठी न सांगता वेळोवेळी ते येतात देखील.
३. कचरा जमा करणारे विभागणी झालेला कचरा व्यवस्थित नेऊ शकतात, असा कचरा आसपास सांडून घाण होत नाही. तुमच्या व त्याच्या आरोग्यदृष्ट्या हे चांगलेच.
४. ओला कचरा कमी निर्माण झाल्यामुळे महापालिकेला तो न्यायलाही आराम.
५. कोरडा कचरा पुन्हा वापरता येतो, असा कचरा म्हणजे जणू संपत्तीच.

श्री गणेशा कसा कराल

१. आपल्या इमारतीत वा शेजारी पाजारी राहणाऱ्या व ह्या समस्येविषयी जागरूक असणाऱ्या उत्साही माणसांचा एक 'मुख्य गट' बनवावा.
२. व्यर्थ बडबड करणारी मंडळी टाळून, काम करतीलच अशी माणस घ्यावी, ह्या गोष्टीवर त्यांच्याशी सल्ला-मसलत करावी.
३. प्रत्येक इमारत अथवा सोसायटीची स्वतःची अशी एखादी समस्या असल्यास, सर्वानुमते त्यावर चर्चा घडवून आणून तोडगा काढावा.
४. आसपासच्या रहिवाश्यांना सुद्धा तुमच्या सारख्या समस्येने ग्रासले आहे कि नाही ते पाहा, त्यांनी त्या समस्येचा मुकाबला कसा केला ते जाणून घ्या.
५. अश्या योजनांवर ज्याचा विश्वास नाही अथवा विरोध आहे त्यांना व्यवस्थित समजवून आपल्यात सामिल करून घ्या. इतर उत्साही सभासदांना वेळोवेळी उत्तेजन द्या.
६. बृमुंमनपा मदत घेणे केव्हाही इष्ट. विभाग अधिकाऱ्याला तुमच्या योजना विषयी लवकरात लवकर माहित करा.

मुख्य गट

मुख्य गट हा योजनांच्या अंमलबजावणीसाठी जबाबदार असेल. येथे कार्यक्रमाच्या रुपरेषेसह नियमित बैठका होतील, त्यात समस्यांवर चर्चा घडवून आणली जाईल प्रत्येक व्यक्तिला त्याचे काम वाटून दिले जाईल. ह्या बैठकिचे 'टिपण' करणे बंधनकारक असेल.

1. ह्या सभासदाने आपापली जबाबदारी नीट सांभाळावी, जसे कोणी इमारतीच्या काही भागावर लक्ष देऊन असेल, कोणी व्यक्तितगत संपर्कावर भर देऊन असेल, कोणी योजनेला अंतिम रूप कसे देता येईल ते पाहत असेल.
2. ह्या सभासदाने रहिवाश्याच्या या प्रत्येक शंकेचं त्याच समाधान होईल अश्या रितीने निरसन करणे आवश्यक आहे. ह्या पुस्तिकेची एक प्रत प्रत्येक रहिवाश्याला मिळेल हे पाहावं.
3. पहिल्या बैठकीनंतर मुख्य गटाने रहिवाश्यांच्या संपर्कात राहून योजनांना मूर्त स्वरूप देणे, योजनांच्या परिणामावर तीन महिन्यापर्यंत बारिक लक्ष ठेवणे.
4. काही काळानंतर मुख्य गट करत असलेल्या योजना
5. सुरवातीच्या काही काळानंतर, सुरु असलेल्या योजनांच्या आर्थिक मदतीसाठी मुख्य गटाने काही कार्यक्रम घ्यावे. सोसायटी वा इमारतीच्या रहिवाश्यांकडून वार्षिक - वा - अर्धवार्षिक वर्गणी जमा करावी.

व्यवस्थापकिय समितीची बैठक

1. प्रत्येक इमारत अथवा सोसायटीमध्ये एक निर्णायक समिती असते, ज्याच्या अध्यक्षाला खालील बाबींची सूचना द्यावी.
  - * शेजार-पाजाऱ्यांना असलेली समस्या.
  - * आरोग्य आणि पर्यावरणावर त्याचा प्रभाव.
  - * तुमच्या योजनांचे फायदे. (शुद्ध पर्यावरण, कुटूंबस्वास्थ्य कचरा उचलणाऱ्यांना आर्थिक लाभ)
  - * योजनेची सुलभ अंमलबजावणी
  - * कचरा उचलणाऱ्या व्यक्तिला इमारत अथवा सोसायटीचा पैसा खर्च न करताही सोसायटी / इमारतीला उपयोग होऊ शकतो.
  - * कचरा विभागणीची योजना वाढीस लागावयास हवी, बृमुंमनपाचा देखील हाच उद्देश आहे.
2. हा पत्रव्यवहार समितीच्या अध्यक्षंशीच व्हावा व त्यावर लवकरात लवकर बैठक व्हावी.

३. बैठकित मुख्यगटाने ह्या योजनेमुळे रहिवाशी जमादार आणि कचरा उचलणाऱ्या व्यक्तींना होणारे फायदे नमुद करावे.
४. व्यवस्थापकिय समिती द्वारे सर्व रहिवाश्यांना ह्याबद्दल कळविले जावे, जेणेकरून त्यांचे सहकार्य मिळेल.
५. प्रत्येक रहिवाश्याशी व्यक्तिगत संपर्क केव्हाही चांगला. बहुमजली इमारतीत “फ्लोर मॅनेजर” योजनेचा चांगला प्रतिसाद मिळू शकतो.
६. विभागी न केलेला कचरा उचलला जाणार नाही असा नियम करावा.

जमादाराची भेट

१. ह्या योजनेला सफलता पूर्वक राबवण्यासाठी तुमच्या इमारतीचा जमादार किंवा कचरा नेण्याच्या कोणत्याही व्यक्तीचे सहकार्य मिळणे आवश्यक आहे. त्यासाठी ‘मुख्य गटाने’ त्याची भेट घेणे अत्यावश्यक ठरते.
२. कोरडा व ओला कचऱ्याचे विभागीकरण त्याला प्रात्यक्षिकासह दाखविले जावे.
३. त्याला कामाच्या पद्धतीशिवाय आर्थिक लाभही कसा होऊ शकतो हे समजावले जावे.
४. कचरा उचलणाऱ्या इतर सफाई कामगारांना सहकार्य करण्याविषयी समजावणे.
५. त्याला आपल्या इमारती अथवा सोसायटीच्या नियमाविषयी समजावून सांगणे, जेणे करून तोही उत्तमरित्या तुम्हाला सहकार्य करू शकेल.

प्लास्टिक पिशव्यांची संगत ‘नको रे बाप्पा !’

मुंबई कचऱ्यामध्ये दररोज जवळपास ५ कोटी प्लास्टिक पिशव्यांची भर पडत असते. निसर्गाचा ह्या पिशव्यांवर काहीही प्रभाव पडत नाही त्यामुळे त्या नष्टही होऊ शकत नाहीत. शिवाय त्या पुन्हा वापरता न येण्यासारख्या असल्याने कचरावालेही त्याच्या वाटेला जात नाहीत. त्यामुळे आहे त्या स्थितीत त्या पडून राहतात वर्षानुवर्षे. परिणामी अस्वच्छता बकालपणा वाढतो, वातावरण प्रदुषित होते. म्हणूनच :

- * बाजारात जातांना आपण कागदी किंवा कापडी पिशव्या न्याव्यात.

- * दुकानांत प्लॅस्टिक बॅग नको म्हणून सांगा आणि घरातल्यांना पण तसे करावयास सांगा.
- * आपल्या घरातल्यांना, खासकरून लहान मुलांना प्लास्टिक पिशव्यांमुळे होणाऱ्या हानीची माहिती द्यावी.
- * नगरपालिकेला कचरा देताना प्लास्टिकच्या पिशव्या केव्हाही वापरणे टाळा.

केन्द्रिय आणि महाराष्ट्र राज्य सरकारने प्लास्टिक पिशव्यांच्या वापरास म्रतिबंध लावण्यास सुरुवात केली आहे. ह्या प्लास्टिक पिशव्यांऐवजी आपण केव्हाही धुतायेण्याजोग्या, पर्यावरण सहाय्यक व वापरण्यास सोप्या अश्या पिशव्या वापरू शकतो. (भेटा: श्रीमती अलिया फत्तेअली ६१०.५२८२. मजबुत व वापरण्यास सोप्या अश्या पिशव्यांसाठी. फॅक्स: ६१७.५११९)

कचरा उचलणारे :

ह्या योजनेत कचरा उचलणाऱ्यांचा सहभाग अत्यंत महत्वाचा आहे. सामाजिक स्तरावर त्यांचे महत्त्व वाढेलच, शिवाय त्यांना आर्थिक लाभही होईल. ह्या गोष्टी त्यांना व्यवस्थित समजावून सांगता आल्यास रहिवाश्यांनाही फायदाच होईल.

स्वयंपाक घरातला कचरा: भू-संपत्तीला आसरा :

कृमी-उत्पादन:

ओल्या कचऱ्याचे काय करावे? चिंता नको, महापालिकेच्या कचरा पेटीत हा कचरा जाईलच, परंतू त्याचा योग्य उपयोग केल्यास जमिनीच्या मशागती साठी 'कृमी उत्पादना' द्वारे तो मदत करील.

लहानसे किटक, जंतू गांडुळ, नैसर्गिकरित्या एकत्र काम करून जमिनीला सुपीक करू शकतात, ह्याच जमिनीतून आपण फळ, फुले भाजीपाला ह्या सारखी पीके घेऊ शकतो.

कृमी उत्पादनासाठी खालील प्रमाणे कृती करावी, अथवा तळाला नांवे दिलेल्या व्यक्तित्शी अधिक माहितीसाठी संपर्क साधावा:

१. इमारतीच्या आजुबाजुचा व सुर्याच्या सरळ प्रकाशात येत नाही असा जमिनीचा तुकडा निवडावा.
२. स्वयंपाकघर अथवा बगिच्यातील १ किलो एवढ्या कचऱ्यासाठी साधारण १ चौ.मीटर एवढा परिसर निवडावा. हा दर-दिवसा २ किलो, ३ किलो... असा वाढत जाईल. साधारण ५ जणांच्या कुटुंबातून दिवसाला ३ किलो पर्यंत कचरा मिळतो.

३. ३ ते ४ किलो शेण एक चौ.मी एवढ्या जागेवर पसरावे. १० सें.मी जाड भरेल एवढा पालापाचोळ्याचा त्यावर थर टाकावा. गोणपाटासारख्या जाड कपड्याने ते १५ दिवस झाकून ठेवावे. जेणे करून आतमध्ये दमटपणा निर्माण होईल. जो गांडुळा सारख्या किटकांना आकर्षित करेल. ते ह्या भूभागाला खालीवर करतील. ह्यातील सुक्ष्म जीवाणूंमुळे त्याचे कंपोस्ट खतामध्ये रूपांतर होईल.
४. १५ दिवसानंतर भाजीपाल्याचा कचरा त्यावर पसरावा. महीन्याभरानंतर शिजलेले टाकाऊ अन्न तुम्ही पसरवू शकता, परंतु रोज नाही. वरील थर ५ ते १० सें.मी. पेक्षा जाड होऊ देऊ नका अन्यथा तळापर्यंत ऑक्सीजनचा होणारा पुरवठा बंद होईल.
५. जिथे गांडुळ येण्याची शक्यता नसते तेथे कृमी उत्पादन छोट्याश्या नाल्यात करू शकतो. जमिनीत साधारण १ मीटर एवढा खड्डा खणावा. तळाला विटा अथवा दगडगोट्यांचा थर टाकून त्यावर शेण पसरावे. (क्र. ३ पाहा)
६. त्यावर ४ ते ५ किलो 'कृमी-खत' प्रति चौ. मीटर प्रमाणे पसरावे. ह्या खतात छोटे छोटे गांडुळ-किटक इ. असतात, हे खत बाजारात सहज उपलब्ध आहे.
७. गांडुळ व किटक इत्यादी ह्या ओल्या कचऱ्याचा भरघोस पिक देणाऱ्या खतात बदल करतील.
८. ह्या कचऱ्यापासून येणारी दुर्गंधी टाळण्यासाठी त्यावर थोडी माती अथवा लिंगाची पावडर पसरावी. मात्र दमटपणा कायम राहण्यासाठी वेळो वेळी पाणी शिंपडावे.
९. जवळपास ३ ते ४ महिन्यात एक उत्कृष्ट प्रकारचे कंपोस्ट खत तुम्हाला तयार मिळेल. ह्या खताचा वापर करण्यापूर्वी दोन-तीन दिवस आधी त्यावर पाणी शिंपडणे बंद करावे.
१०. भांड्यांमध्ये अथवा बगिच्यात भाज्या, फुलं फळं लावण्यासाठी ह्या खताचा उत्कृष्ट उपयोग होऊ शकतो.

कृमी-खत आणि कृमी उत्पादना बद्दलच्या अधिक माहितीसाठी खालील व्यक्तित्ना भेटा:
 श्रीमती: प्रिया साळवी-फो: ५००.३११४/२००४. श्री: श्रीकृष्ण भागवत (९११) ४८३.२३८,
 ४८१.२२१ भ्रमण ध्वनी: ९८२११-३११२४ श्री: अनिल भाटीया: २०८.३८११
 फॅक्स: २०६.२१३५.

इकोविजिल बायो पावडर:

माती आणि कृमी-खतापासून ह्या पावडरची निर्मिती होते. ओल्या कचऱ्याचे कोरड्या कचऱ्यांत रूपांतर करण्यासाठी ही पावडर उपयोगी आहे. एक लहानसा प्लास्टिक ड्रम, ५ जणांचे कुटुंब करीत असलेला कचरा, जवळपास १० वर्षांपर्यंत सामावून घेऊ शकतो.

१. एक ७० लिटर एवढी क्षमता असलेली प्लास्टिकचा ड्रम घ्या. तिच्या तळाला २ सें.मी. चे व बाजूच्या वरच्या भागांना १ से.मी. एवढ्या व्यासाची अनेक छिद्र काढा, तळाला छिद्र असलेले मातीचे भांडेही तुम्ही वापरू शकता.
२. तिच्या तळाला ५ सें.मी. जाडीचा विटांचा व त्यावर पुन्हा ५ सें.मी. जाड एवढा वाळू किंवा मातीचा थर पसरवा. त्याला थोडे ओले करावे. आता ते वापरण्यास योग्य आहे.
३. ह्यात स्वयंपाकाचा कचरा नेहमी टाकावा. वर थोडी बायो-केमिकल पावडर शिंपडावी.
४. पहिले तीन, आठवडे ह्यात कच्चे, शिजलेले अन्न, फळांचा चोथा, डाळ, अंड्याची टरफलं, चहापावडर, धूळ, कॉफी पावडर, कापूस, कागद, मक्याची कणसे टाकावी, मात्र आतील दमटपणा टिकवून ठेवावा.
५. ह्यात पहिले तीन आठवडे तेलकट, मांसाहारी किंवा दूधापासून बनलेल्या पदार्थांचा कचरा टाकू नये.
६. एक आठवड्यानंतर कंचरा थोडा खाली-वर करावा, जेणे करून आत हवा खेळती राहिल. दर दोनेक दिवसांनी कचरा भरण्याआधी कचरा वर खाली हलवावा.
७. तीन आठवड्यानंतर ह्यात तुम्ही कोणताही कचरा टाकू शकता. नारळ मात्र नाही. अधिक चांगले खत मिळण्यासाठी अधिक बायो-केमिकल पावडर टाकावी. इतकी की त्यामुळे खालील कचरा दिसू शकणार नाही.

टिप : ही कळशी अथवा बादली हवेशीर जागी ठेवावी. जर का तुम्ही कश्याने ती झाकत असाल तर रात्री मात्र ती झाकू नये. जर जास्त दुर्गंधी येत असेल तर अधिक बायो-केमिकल पावडर मिसळावी. पण लक्षात असू द्या ह्यात कोणतेही औषध मिसळू नये आणि ह्यात दमटपणा सदोदीत असू द्यावा.

बायो-केमिकल खतासाठी / सल्ल्यासाठी: श्री: रॉबर्ट डिसोज़ा (फोन: ६०५.६६०८)
 श्री: शंतनू शेणॉय (फोन: ६२३.८४६७) श्री: नरेश करमळकर (फोन: ६४०.३३९८)
 श्री: रॉनी फर्नांडीस (फोन: ६०५.५२८०)

शहरी शेतीकरण :

घरासमोरील अंगणात वा गच्चीवर भाजीपाला किंवा फळं फुले उगवायचा हा एक स्वस्त व मस्त मार्ग आहे. गरज आहे फक्त एका स्टीलच्या बादलीची, ऊस खाल्यावर उरणाऱ्या चोथ्याची आणि स्वयंपाक घरातल्या कचऱ्याची बरस !

- १) गच्चीवर किंवा अंगणात एक २०० लीटर क्षमता असलेला पिंप ठेवावा. पिंपाच्या बाहेरील भागावर लहान मोठी १६ छिद्रं करावीत.
- २) पिंपाच्या तळाला उसाचा चोथा पसरवा.

- ३) त्यावर दररोजचा ओला कचरा पसरावा, आणि त्यावर थोडे पाणी मारावे.
- ४) जेव्हा कचरा पहिल्या छिद्रा पर्यंत पोहोचेल तेव्हा तेथे आपल्या पसंतीचं कोणत्याही फळ-फुल-भाजीचे बियाणे पेटावे. किंवा छोटे रोपटे लावावे. (जसे चित्रात दाखविले आहे.)
- ५) त्यावर उसाच्या चोथ्याचा आणखी एक थर पसरावा. व मग ओला कचरा टाकावा.
- ६) प्रत्येक छिद्राजवळ पोहोचल्यावर व बियाणे लावल्यावर वरिल क्रिया करावी.
- ७) पाहिलंत, एका छोट्याश्या ड्रम मध्ये १६ वेगवेगळ्यां प्रकारचे पीक तुम्ही घेऊ शकता. हा ड्रम भरल्यावर दुसरा घ्यावा.... मग तिसरा...

५ व्यक्तितंचे कुटुंब असलेला परिवार २०० ली चा पिंप साधारण आठ महिन्यात भरतो.

शहरी शेतीच्या सल्ल्यासाठी : श्री रमेश दोशी - फोन: ६४०.१४३९.

'एएलएम' : बृमुंमनपा व रहिवाशी यांच्यातील भागीदारीचे रूप.

मुंबई शहराच्या स्वच्छतेसाठी नागरिकांचा सहयोग असणे किती आवश्यक आहे ते बृमुंमनपा जाणते. आणि ह्याच साठी त्यांनी 'एडवान्सड लोकेलिटी मॅनेजमेन्ट (ए एल एम)' ही संघटना उभारली. ह्या संघटने अंतर्गत बृमुंमनपा काही रहिवाश्यांच्या एका विशिष्ट गटाबरोबर जे कचरा-निर्मलनाच्या विचारांनी प्रेरित आहेत काम सुरू करते.

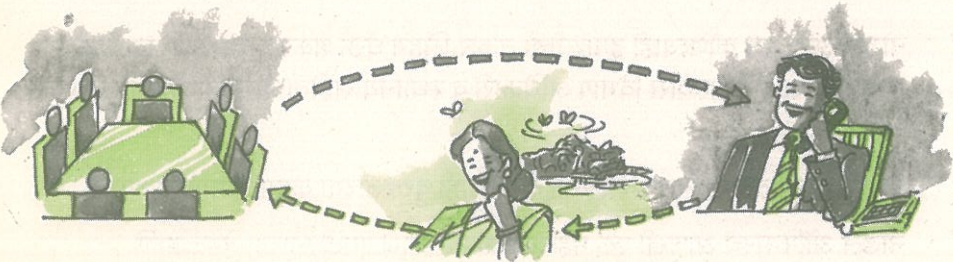
नागरिकांचा एक गट ज्यांना स्थानिय समस्यां विषयी माहिती आहे, बृमुंमनपा बरोबर काम करतो प्रत्येक जागी एक विभाग अधिकारी, नोडल अधिकाऱ्याच्या सहकार्याने स्थानिय नागरिकांच्या गटाबरोबर कचऱ्याच्या समस्ये विषयी काम पाहतात.

एएलएम् पुढील बाबींवर अधिक लक्ष पुरविते. कृमी-उत्पादन, सांडप्याणी, पाणी, सुशोभि-करण, फेरिवाले-अतिक्रमण, रस्त्याची डागडुजी, मोकाट जनावर, कीटक नाशक, दळणवळण, इ. बृमुंमनपा देत असलेल्या सेवेवर नोडल ऑफिसर बारीक नजर ठेऊन असतो.

स्थान/जागा :

एका एएलएम् च्या अधिपत्या खाली एकाच सरळ रस्त्यावरील १५ ते वीस इमारती (अंदाजे १००० माणसे) येऊ शकतात. ही माणसे स्थानिय समिती स्थापन करतात ज्यात प्रत्येक इमारतीचा एक माणूस 'प्रतिनिधी' म्हणून असतो. विभाग-अधिकाऱ्याला त्याच्या स्थापने विषयी कळविले जाते. स्थानिय समितीची (एल सी) बैठक एका महिन्याने होते ज्यात २ ते ४ प्रतिनिधींची निवड होते जे बृमुंमनपा बरोबरच्या कामकाजात लक्ष घालतात.

- * प्रत्येक घराने दोन प्रकारच्या कचऱ्यासाठी दोन वेगवेगळे डबे करावेत.
- * प्रत्येक कुटुंबाने कोरडा कचरा एका जाड्या पिशवीत अथवा डब्यात भरून आठवड्यातून एकदा इमारतीच्या कचऱ्याच्या डब्यात टाकला पाहिजे.
- * असा जमा झालेला कचरा प्रत्येक इमारतीने आपल्या जबाबदारीने जमादार आणि कचरा उचलणाऱ्यां मार्फत शहराच्या कचरा पुर्नउत्पादन केन्द्रात पाठवण्याची व्यवस्था केली पाहिजे. (बृमुंमनपा कोरडा कचरा उचलणे लवकरच बंद करणार आहे.)
- * ओला कचरा जमिनीची मशागत करणाऱ्या खतात रूपांतर करण्याची जबाबदारी प्रत्येकाने घेतली पाहिजे. त्या साठी लागणाऱ्या वस्तू उपलब्ध जागेत तयार ठेवायला पाहिजे.
- * रहिवाश्यांनी कृमी-उत्पादन व कृमी खत बनवलेली पेटी बृमुंमनपाला द्यावी. त्यासाठी झालेला खर्च तुम्हाला परत देण्यात येईल.

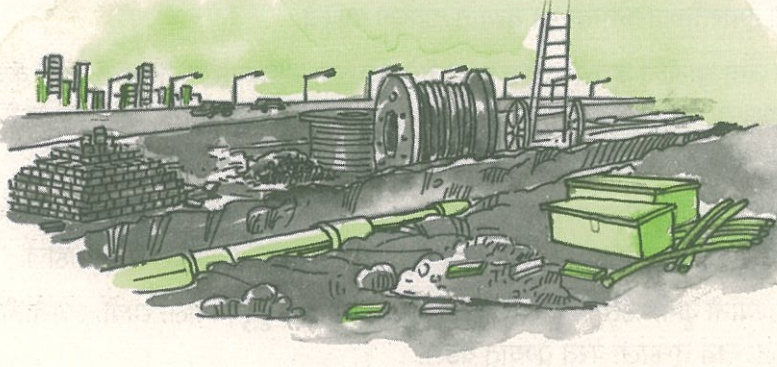

- * शेजारीपाजारील व्यक्तितंचे आरोग्य नीट राखण्यासाठी विभागीय समितीने त्या त्या विभागाचे सुशोभिकरण केले पाहिजे.
- * एएलएम् चा एकच मंत्र आहे 'सहकार्य', प्रत्येक कुटुंबाने ५० पैसे ते ५ रुपये प्रतिदिन जमा करावयास हवे. हाती घेण्यात आलेल्या कामासाठी ह्या पैशाचा उपयोग करता येईल.

विभाग - कार्यालय :

सर्व विभाग कार्यालय म्हणजे जणू प्रति एएलएम् नोडल ऑफिसरने स्थानिय समितीला दर आठवड्याला भेटावे.

- * विभाग कार्यालयात स्थानिक समस्याचे एक नोंदणी बुक असावे.
- * नोडल ऑफिसर, विभाग ऑफिसर आणि बृमुंमनापा बरोबर संलग्न असावा. विभागातील प्रत्येक भेटीच्या वेळी त्याने सुचना कराव्यात. कामात होत असलेल्या प्रगतीची नोंद त्याने आपल्या नोंदणी पुस्तकात करावी, मागच्या भेटीच्या वेळेपर्यंत झालेल्या कामाशी ती ताडुन पाहावी. महीन्यातून एकदा विभाग अधिकांच्याने नोंदणी पुस्तकातील नोंदीचा आढावा घ्यावा व सुचनाही द्याव्यात.

- * नोडल ऑफिसर कोणत्याही इमारतीची तक्रार लिहून घेऊ शकतो. केलेल्या तक्रारीवर काही कारवाई न झाल्यास विभाग अधिकारी व स्थानिय समितीच्या सहाय्याने तो कारवाई करू शकतो.
- * स्थानिय समितीला करत असलेल्या कोणत्याही दुरुस्तीच्या कामाची माहीती द्यावी.
- * नोडल ऑफिसरचे आणखी एक महत्वाचे काम म्हणजे एमटीएनएल, बेस्ट आणि बृमुंमनपाच्या सहकार्याने व सामंजस्याने रस्त्यांची डागडुजी करणे.

कचरा पेटी, सुशोभिकरण, कापडी फलक ...

विभाग अधिकारी दिव्याच्या प्रत्येक खांबाला कचरा पेटी जावणार, शहराच्या सुशोभिकरणासाठी तसेच वीज व पाणी ह्या गोष्टीकडे लक्ष देणार. एएमएलच्या सदस्यत्वाचे कापडी फलक उभे करणार. ज्याच्यावर नोडल ऑफिसरचे नाव असेल. एएमएल च्या जागांवर माहिती केन्द्रे बनवली जातील.

विभागीय समिती काय करू शकते ? काही सूचना

विभागीय समितीने नेमून दिलेल्या विभागाला महिन्यातून एकदा किंवा सहा आठवड्याने भेटी देवून खालील गोष्टी पडताळव्या :

1. कचरा - घराघरातून व्यवस्थित कचरा नीट गोळा होतोय किंवा कसे ?
2. सफाई कामगार - त्यांना काही मदत हवी का ?
3. कचऱ्याचे ढीग, दररोज नीट उचलले जाताहेत की नाही ?
4. रस्ता, रस्तावरच्या खड्यांची स्थिती.
5. रस्ता खोदणी - कान्ट्रॅक्टरचे नांव, फोन क्र. काम सुरु केल्याची तारिख, व संपण्याची मुदत व्यवस्थित लिहून ठेवले आहे कि नाही ते पाहणे.
6. घरातून होत असलेली कचऱ्याची विभागणी - त्याची झालेली प्रगती.
7. रस्त्यावरील कचऱ्याचे डबे, जागेवर आहेत की नाही व त्यांची संख्या.
8. पुर्नसफाई (गरज भासल्यास) होत आहे अथवा नाही.
9. सांडपाण्याचा निचरा - रस्त्यावरच्या सांडपाण्याचा निचरा नीट होत आहे की नाही, पाइपांची असलेली स्थिती.
10. कृमी उत्पादन - कोण करतंय ? कामाची प्रगती.
11. कचरा उचलणारे, त्यांचा उपयोग करून घेतला जात आहे की नाही.
12. रस्त्यावरील झोपडपट्टी अथवा फेरीवाल्यांचे अतिक्रमण, अनधिकृत बांधकाम.
13. इमारतीचे बांधकाम - त्याची सध्याची स्थिती ?
14. झोपडपट्टी : ह्यांना होणारा पाणी पुरवठा, त्याला लागणारी सफाई आदी व्यवस्था - झोपडपट्टी अतिक्रमण कृपया अधिक माहितीसाठी भेटा : श्री. श्रीकृष्ण भागवत
फोन: (९११)४८३.२३८/४८१.२२१ भ्रमण ध्वनी: ९८२.११.३११२४

समस्यांचे निराकरण

मुख्य गट आणि स्थानिय समितीला वारंवार काही प्रश्नांच्या सरबत्तीला तोंड द्यावे लागते एक झलक :

- प्र. आम्हाला एक वेगळी कचरापेटी घ्यावी लागेल का ?
- उ. नाही, सुका कचरा एका खोक्यात किंवा कापडी पिशवीत व्यवस्थित भरून दरवाज्याच्या पाटे ठेऊ शकता, तुम्हाला जमेल त्या प्रकारे तुम्ही ठेऊ शकता.
- प्र. ही तर अधिक मेहनतच नाही का ?
- उ. ही तर समजदारीच आहे, जी तुम्हाला आणि शेजारीपाजाऱ्यांना उपयोगी.
- प्र. जमादार जर कचरा एकत्र भरू लागल्यास ?
- उ. तो असे करणार नाही, अलबत... त्याला मात्र ह्या योजनेविषयी व त्याच्या फायद्याविषयी सांगितले पाहिजे.
- प्र. कोरडा कचरा म्हणजे उंदीर किटक वगैरेंना माजघरच ?
- उ. खायच्या वस्तु त्यात नसतील तर कोणतीही भिती नाही.
- प्र. संडास बाथरूमच्या कचऱ्याचे काय करावे ?
- उ. संडास बाथरूमचा कचरा कागदाच्या एका पिशवित एकत्र करायला हवा. हे जर कठीण असेल तर ओल्या कचऱ्यासह तो भरावा.
- प्र. जर शेजारीच विभागणी साठी तयार नसतील ?
- उ. ह्या योजनेची सुरवातच मुळी तुमच्याकडून व्हायला हवी. तुम्हीच ह्या योजनेला हातभार लावायला हवा, तुमचे शेजारी शेवटी तुमच्या कडूनच शिकणार (योजनेची सुरवात जर १०० पैकी ७०% लोकांनी योग्य दिशेने करून दिल्यास आणखी काय हवे !)
- प्र. त्यांना आम्ही कसे समजवावे ?
- उ. त्यांना कचरा विभागणीचे फायदे समजावुन सांगा. त्यांच्या शंका-कुशंकांचे निरसन करा. त्यांना जमेल त्या प्रकारे मदत करा.
- प्र. जर आमचा कचरेवाला किंवा कामवाली असे नाही करू शकले तर ?
- उ. त्यांना तुम्हाला समजावयाला हवे. ते आपल्या प्रकारे काहीतरी करतील परंतु तुम्हाला मात्र त्यांना नीट समजावयाला हवं. खरं म्हणजे ही योजना आधी तुमच्या गळी उतरायला हवी.

नागरीक समस्यांसाठी ह्यांनी अनेक संस्थाना एकमेकांशी जोडणे सुरु केले. डिग्रीटी फाऊंडेशन व अनेक नागरिक संस्थाबरोबर ह्यांनी काम केले आहे. अश्या फेडरेशनने आपल्या विभागात ४३ स्थानिक रस्ता कमिटीची स्थापना केलेली आहे.

एवायबीआय : असोसिएशन ऑफ युथ फॉर बेस्ट इंडिया ही एक बिगर सरकारी, स्वतंत्र विचार असणाऱ्या युवकांची संस्था आहे. १९९८ मध्ये ह्या संस्थेचा “भागीदारी, एक चांगल्या भारताची” ह्या अंतर्गत एक राष्ट्रीय कार्यक्रम झाला. ज्यामध्ये बिगर सरकारी, व्यावसायीक, बिगर व्यावसायीक संस्थांचा कचरा निर्मुलन विषयी प्रयत्नांचा उहापोह केला होता.

ह्या संस्थेचा मुख्य कार्यक्रम म्हणजे कचरा-निर्मुलन. १९९१ पासूनच एवायबीआयने कचरा विभागणीचे महत्व जाणले आणि लोकांना त्यांनी त्याचे महत्व सांगण्यास सुरवात केली. एका अभिनव कार्यक्रमांतर्गत त्यांनी ३०० शाळेतल्या मुलांना जवळपास ५००० घरी भेटी देऊन ह्या कार्यक्रमाचे महत्व सांगितले.

डिग्रीटी फाऊंडेशन - ने वृद्ध माणसांच्या चांगल्या जीवनासाठी लागणारी सुविधा प्रकाशात आणली. ही संस्था कचरा निर्मुलन व त्यावर नियंत्रण ह्यासाठी झटत आहे. ह्याच्या ६०० पेक्षा जास्त सदस्यांनी आदर्श रस्ता (१५ मार्च १९९९ पर्यंत) आणि कचरा यात्रा असे अभिनव कार्यक्रम क्लीन मुंबई विथ डिग्रीटी ह्या अंतर्गत राबविले.

एक्सेल इंडस्ट्रीज - ही संस्था गेली अनेक वर्ष कचरा निर्मुलन व नियंत्रणाच्या कामात व्यस्त आहे. त्यांनी अशी एक पावडर बनवली आहे ज्यात, आयुर्वेदीक अर्क, जीवाश्म, व बायोकेमिकल इन्जायम आहेत. ह्याचा उपयोग कचऱ्याची दुर्गंधी कमी करण्यासाठी होऊ शकतो.

भेटा : डॉ. एस. आर. माळे, फॅक्स - ६७८.३६५७

भावलकर - अर्थवॉर्म रिसर्च इन्स्टीट्यूट, पुणे, संपर्क : श्रीमती विदुला व श्री उदय भावलकर
फॅक्स - ०२१२.४४२३०५

प्रजा - अशी संस्था जी नागरिकांना व्यवस्थेमध्ये हिस्सा घेण्यास भाग पाडते. त्यांनी नागरीक संहिता बनविली आहे. ज्याच्या मध्ये बृमुननपाचे कर्तव्य व कामाविषयी सांगितले गेले आहे. ह्यात असलेली महत्वाची गोष्ट म्हणजे नागरिकांनी काय करावे व माहिती मिळविण्यासाठी कुठे संपर्क करावा या विषयी मार्गदर्शन केले आहे. सोबत संस्थाचे पत्ते व फोन क्रमांकही आहेत.

बॉम्बे फर्स्ट : फॅक्स ४९२.५०३९ : १९९६ ला त्यांनी स्वतःची कचरा निर्मुलन समितीची स्थापना केली. ज्यामध्ये चर्चगेट प्रोजेक्ट सारखे कार्यक्रम (कृपया वरील माहिती वाचा) राबविले आहेत. संस्थेने केलेली कामं म्हणजेच ए आणि डी विभाग तसेच पश्चिम विभागात माहिती पर व्याख्याना इ. सध्या इस्पितळातील कचऱ्याच्या निर्मुलनावर संस्थेने लक्ष केन्द्रित केले आहे.

श्री विरेन मर्चन्ट (फोन ५१३.१२९३) घाटकोपरच्या जोशी मार्गावरील स्वावलंबी प्रोजेक्टचे काम पाहणारे आनंदाने सांगतात कि ही जागा अत्यंत घाणेरडी होती, सर्वत्र कचरा अन दुर्गंधी माजली होती. खरे तर ह्या जागेला “कचरा गल्ली” असे नाव पडले आहे. आम्ही आधी घरापासून कचरा विभागणी कार्यक्रमाला सुरवात केली. नंतर कृमी उत्पादनाचा कार्यक्रम यशस्वीपणे राबवला. आत तर आमचा विभाग येथील नागरिकांच्या मेहनतीचा इतरांना एक आदर्श वस्तूपाठच आहे. एएलएम चे आम्हीच प्रणेते.

आपल्या भागातील विकासासंबंधी भरभरून बोलताना, व्यवसायाने चार्टर्ड अकाऊंटंट असणारे मर्चन्ट पुढे सांगतात कि योजनेसाठी लागणारा निधी आम्ही नागरिकांकडूनच जमा केला. आता तर बृमुंमनपाच्या कामगारांसाठी सुद्धा येथे कचरा नसतो.

श्रीमती नीना सोहनी, वायव्य मुंबईच्या गृहिणीने आपल्या आजुबाजुच्या बायकांना एकत्र करून कृमी-उत्पादनासारखा कार्यक्रम चालू केला. ही योजना इमारती समोरील बगिचाच नाही तर घरच्या घरी साध्या भांड्यात देखील आपण यशस्वी करू शकतो हे त्यांनी दाखवून दिले. हे पाहून शेजारील इमारतीतील रहिवाशांनीही त्या योजनेला स्वतःहुन सुरवात केली आहे. श्रीमती सोहनी सांगतात “जेथे कमी कचरा उत्पन्न होतो तेथे कृमी उत्पादन करणे फायद्याचे”.

डॉ. रमेश दोशी (फोन :६४०.१४३९) सेवानिवृत्ती नंतर ह्यांनी आपला वेळ रचनात्मक शेतीसाठी दिला. घरच्या गच्चीवर वा बगिच्यासाठी कंपोस्ट खते बनविणे त्यांनी चालू केले. सध्या आपले लक्ष त्यांनी शहरी शेतीकरणेवर केन्द्रित केले असून त्यांना त्यात यशही भराभर मिळत आहे. रोपट्यांना जेथे ५ ते ७ वर्षात फळांकुर येतात, तिथे त्यांनी दोन वर्षात फळ घेण्यास सुरवात केली आहे.

नॉबर्ट डिसुझा (फोन ६०५.६६०८) कचरा निर्मुलनाच्या कामासाठी त्यांनी १९९४ पासून वाहून घेतले आहे. हे बायो-केमिकल पावडर बनवणाऱ्या पूर्ण्यातील भावलकर संस्थेशी संबंधित आहेत.

श्री अनिल भाटीया (फोन २८१.१९२१) चर्चगेट येथील डी पथावरील कृमी उत्पादनाशी संबंधित आहेत आज तेथील १२ इमारती ह्या कामामध्ये व्यग्र आहेत. श्री भाटीया सांगतात की मुलांची ह्या कामात होणारी मदत महत्वाची आहे. वर्षभरात बृमुंमनपा येथून जवळपास ९५ पेटी कचरा उचलायची आता तेथे २० पेटीच कचरा जमा होतो.

मुंबई बचाओ कमिटी - किशन मेहतांच्या मार्गदर्शनाखाली कचरा निर्मुलनाविषयी लोकांच्या मनात जागरूकता निर्माण करण्याचे अथक काम ह्या कमिटीने अंगीकारले आहे. मुंबई वाचवा समितीने बृमुंमनपा आणि कित्येक नागरीक संस्थांच्या सहकार्याने कचरा निर्मुलनाचे काम कित्येक ठिकाणी सफलतापूर्वक केले आहे. ज्याचे परिणाम आता सर्वत्र दिसू लागले आहेत.

फेडरेशन ऑफ एच वेस्ट वार्ड सिटीजन एसोशिएशन - ही संस्था १९९२ साली उदयास आली.

हे होऊ शकतं आणि झालयं !!

कित्येक निवासी संस्थांनी, बिगर-सरकारी तथा आणि खाजगी संस्थांनी व नागरिकांनी कचऱ्याची विभागणी करून ह्या योजनेच्या सफलतेला हातभार लावण्यास सुरवात केली आहे. कृमी उत्पादन व कचऱ्याचे पुनरुत्पादन सारख्या योजना त्यांनी यशस्वीपणे राबवल्या आहेत. त्यांनी दिलेला धडा आपणही आता गिरवू शकतो.

क्लिन अप चर्चगेट (भेटा श्रीमती नयना कथपालिया, फॅक्स : २८२.३८७७) : चर्चगेट विभाग हा प्रारंभासाठी निवडला गेला. जिथे सुमारे १,५०,००० प्रवासी दिवसातुन दोनदा सकाळी-संध्यांकाळी ये जा करतात.

स्वच्छ मुंबई फाउंडेशन, मरिनड्राईव नागरिक संस्था, एम कर्वे मार्ग, निवासी संस्था, नरिमन पॉईंट चर्चगेट नागरिक संस्था, ओवल-कुपरेज निवास संस्था, इ. संस्थांनी बॉम्बे फर्स्टच्या पाठबळावर ही योजना यशस्वीपणे राबविली आहे. बृमुंमनपा बरोबर स्वच्छतेची दुसरी फेरीही पार पडली आहे. घरगुती कचरा वेगवेगळा करण्याच्या विषयावर दोन कार्यक्रम राबविले गेले. ह्या योजनेला पाठिंबाही जोरदार मिळाला आहे. कृमी उत्पादना सारख्या योजनाही सफलतापूर्वक पूर्णत्वाच्या मार्गावर आहेत.

नागरिक अभियान व सार्वजनिक स्थळांचे जतन अश्या योजनांचे उद्दीष्ट नजरेसमोर असून मुंबईतील फेरीवाल्यांनाही नियंत्रीत करण्यात येत आहे. एमटीएनएल, बेस्ट आणि बृमुंमनपा यांच्या रस्ते खोदण्यासंबंधीच्या कामात ताळमेळ आणण्याचा प्रयत्न केला जाणार आहे. चर्चगेटच्या व्यापारी संस्थाकडून योजनेसाठी निधी मिळत आहे.

क्लीन मुंबई फाउंडेशन (अध्यक्षा: कुंती ओझा फोन : २०४.४८३८) : मुंबई शहरातील राहणीमानाचा स्तर सुधारण्यासाठी ह्यांनी कंबर कसली आहे. गेल्या ५ वर्षात क्लीन मुंबई फाउंडेशनने मुंबईच्या स्वच्छतेचे, सुशोभिकरणाचे आणि पर्यावरण संबंधी डझनावारी कार्यक्रम बृमुंमनपा सोबत यशस्वीपणे पूर्ण केले आहेत. क्लीन मुंबई फाउंडेशनला प्रतिष्ठीत संस्था व दानशूर व्यक्तींकडून आर्थिक पाठबळ मिळत आहे. बॉम्बे फर्स्ट बरोबर ही संस्था कार्यरत असून स्वच्छतेच्या अनेक योजनांची धडाक्याने सुरुवात झालेली आहे.

ही पुस्तिका बॉम्बे फर्स्ट, वाजीरानी विला, स्किम ४२, वरली-सी फेस, मुंबई - ४०० ०१८
द्वारा प्रकाशित केली गेली आहे.

फोन : ४९७-५३९४, ४९७-५३९५, फॅक्स : ४९२-५०३९

किंवा अधिक माहितीसाठी २०२-९६२९ वर संपर्क करा.